

12-25-2018

THE BASIS OF RESEARCHING THE MICROTOPYNYMY OF BUKHARA REGION

Nodira Bakhtiyorovna Adizova

Assisntent at Pedagogy, psychology and languages department, Bukhara engineering and technology institute

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu>

Recommended Citation

Adizova, Nodira Bakhtiyorovna (2018) "THE BASIS OF RESEARCHING THE MICROTOPYNYMY OF BUKHARA REGION," *Scientific reports of Bukhara State University*: Vol. 1 : Iss. 5 , Article 1.
Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol1/iss5/1>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific reports of Bukhara State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

УДК 811.512.133

БУХОРО ТУМАНИ МИКРОТОПОНИМИЯСИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШ АСОСЛАРИ
ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МИКРОТОПОНИМИИ БУХАРСКОГО РАЙОНА
THE BASIS OF RESEARCHING THE MICROTOPYNYMY OF BUKHARA REGION

Adizova Nodira Bakhtiyorovna

Assisstant at Pedagogy, psychology and languages department, Bukhara engineering and technology institute

Таянч сўзлар: топоним, жой номи, ономастика, топонимия, микротопонимия, содда топоним, мураккаб топоним, гидроним.

Ключевые слова: топоним, название местности, ономастика, топонимия, микротопонимия, простые топонимы, сложные топонимы, гидроним.

Key words: toponym, place name, onomastics, toponymy, microtyponymy, simple typonym, complicated typonym, hydronym.

Мақолада Бухоро тумани микротопонимиясини алоҳида тадқиқот сифатида ўрганишнинг асосий йўналишлари баён этилган.

В данной статье рассмотрены вопросы изучения основных направлений исследования микротопонимов Бухарского района.

The article discusses main directions of studying microtoponyms of Bukhara region.

Кириш. Жой номларининг атоқли оти бўлмиш топонимлар узоқ ўтмишга дахлдор бўлиб, уларда қадимда яшаб ўтган аждодларимизнинг ижтимоий, маданий-маънавий, диний-фалсафий қарашлари, жойларни номлашдаги моҳирлик ва топқирлиги ўз мужассамини топган. Демак, топонимлар мана шу маънода ўзбек тилининг тарихий, лисоний бойлиги, халқ маънавиятининг улуғ мероси ҳамдир. Республикамиз Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг «Маънавият ўз халқининг тарихи, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айлана-ди. Тарихга мурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тути-шимиз керак. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайдди» [1,71], - деган фикри топонимик мерос учун ҳам тегишлидир.

Асосий қисм. Ўзбекистонда номшунослик (ономастика) ўзбек тилшунослигида ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб жадал ривожлана бошлаган соҳаларидан биридир. Ҳозирга қадар ўзбек топонимиясини ўрганиш бўйича бир қатор жиддий,салмоқли тадқиқотлар юзага келди. Уларнинг муаллифлари етакчи ўзбек номшунослари Б.Ўринбоев, Ҳ.Ҳасанов, Т.Нафасов, З.Дўсимов, С.Қораев, С.Найимов, Н.Охунов, Ш.Қодирова, А.Аслонов, Ў.Ориповлардир. Ушбу олимлар ҳамда бошқа бир қатор номшунос-ларнинг саъй-ҳаракати туфайли Фарғона, Тошкент, Хоразм, Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё, Самарқанд ва бошқа вилоятлар топонимларининг материаллари тўпланди ва таҳлил қилинди. Шунингдек, бугунги кунда топонимиканинг назарий масалаларига, уларнинг морфем ва ясалиш жиҳатларига бағишланган ишлар ҳам майдонга келмоқда.

Тўпланган материаллар асосида юздан ортиқ монография ҳамда алоҳида нашрлар эълон қилинган бўлса, ўттиздан ортиқ докторлик ва номзодлик диссертациялари ҳимоя қилинган.

Шунга қарамасдан, Бухоро вилояти топонимияси материаллари етарли даражада тўпланган, аммо тадқиқ қилинмаган. Бу борада С.Найимов [2], А.Аслонов [3]ларнинг номзодлик диссертациялари ҳамда Б.Қиличев [4], Т.Ҳалимов [5]томонидан бажарилган айрим ишларнигина қайд этиш мумкин.

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES: LINGUISTICS

Маълумки, топонимия ҳудудларда тарқалган ва халқ тилида яшовчи лисоний материал бўлиб, моҳиятан халқ лаҳжа ва шеваларининг ҳам луғавий бойлигидир. Афсуски, шунга қарамасдан, шу вақтга қадар шевашунослар ўз ишларида ономастик, хусусан, топонимик материални четлаб ўтишди.

Маълум бўлдики, Бухоро вилояти ҳудуди топонимлари ҳозирга қадар қониқарли илмий тадқиқ қилган эмас. Ушбу фикр вилоятнинг Бухоро тумани микротопонимияси учун ҳам тўлиқ тааллуқлидир.

Ўзбекистон ҳудуди топонимиясининг умумий хусусиятларини билиш, унинг лисоний бойликларикўлами ҳақида умумлашма фикрга келиш ҳамда ушбу асосда республиканинг топонимик харитасини тузиш учун республиканинг барча ҳудуди, жумладан, туманлари топонимияси материалларини синчиклаб тўплаш ва тадқиқ қилиш лозим бўлади. Мана шу маънода ўз қадимий тарихи ва бой топонимик материалга эга бўлган Бухоро тумани топонимиясининг лисоний хусусиятларини алоҳида тадқиқ қилиш, шубҳасиз, маълум назарий ҳамда амалий қимматга эгадир.

Бугунги кун тадқиқотчиси олдида Бухоро тумани микротопонимиясини тўлақонли лисоний таҳлил қилиш вазифаси турибди. Бу вазифани ҳал қилиш учун туман ҳудудида мавжуд бўлган топонимик материалларни тўлиқ йиғиш, тизимлаштириш, уларни луғавий-мавзувий гуруҳларга бўлиш, топонимларнинг лексик-семантик хусусиятлари юзасидан кузатишлар олиб бориш ва этимологик маъносини очиш лозим. Қолаверса, номларнинг грамматик тузилиши ва структурал моделларини белгилаш ҳамда уларнинг ясаиш усулларини ўрганиш ҳам зарур.

Юқорида қайд қилинганларни амалга ошириш орқали Бухоро тумани топонимияси-нинг табиати, ўзига хос хусусиятлари ҳақида тўлиқ илмий хулосалар чиқариш мумкин. Ушбу хулосалар ўзбек номшунослигида ҳозирга қадар мавжуд бўлган илмий тасаввурларни кенгайтиришга, вилоят топонимияси ҳақида маълум даражада илмий тасаввур ҳосил қилишга, шунингдек, ўзбек номшунослиги бўйича дарслик, ўқув қўлланма ҳамда изоҳли ва имло луғатларини тузишда асос вазифасини бажаради.

Бухоро тумани ҳудудида мавжуд топонимлар алоҳида бир илмий тадқиқот учун асос бўла олади. Чунки мазкур ҳудудда 14 та қишлоқ фуқаролар йиғини, 19 та маҳалла фуқаролар йиғини, 168 та аҳоли пункти, 38 та кўча, 33 та некроним мавжуд бўлиб, жами топонимлар 272 тани ташкил этади. Мазкур рўйхатга йўллар, кўчалар, қумликлар, ер майдонлари, боғ номлари, тепа номлари, гидронимларни ҳам киритадиган бўлсак, салмоқли материал мавжудлиги маълум бўлади.

Ҳар бир ном ўз тарихи, пайдо бўлиш жиҳатлари ҳамда лексик-семантик ва этимологик хусусиятларига эга бўлиб, уларни алоҳида илмий иш материали сифатида тадқиқ этиш нафақат тарихимиз, балки тилимизнинг бой ўтмиши ҳамда бошқа бир қатор кенг имкониятларидан хабардор бўлиш учун замин вазифасини бажаради.

Ҳудуд топонимиясини ўрганишни бир қанча йўналишларга ажратиш мумкин. Булар сирасига топонимларнинг лексик-семантик, этимологик, морфем ҳамда ясаиш жиҳатларини киритиш мумкин.

Бухоро тумани ҳудудидаги топонимларнинг мавзу гуруҳига қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

- табиий-географик шароитга мос номлар: *Боғидашт, Қумработ*;
- ҳудудида бирор объектнинг мавжудлигига ишора қилувчи номлар: *Бешариқ, Кўҳна масжид*;
- жойлашиш ўрнига ишора қилувчи номлар: *Кунжи қалъа, Чуқурработ*;
- аҳолининг касб-кори, машғулотига ишора қилувчи номлар: *Бахмалбоф, Гилембоф, Қуттисоз*;

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES: LINGUISTICS

- аҳоли пунктнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлган номлар: *Денов, Янгиобод*;
- аҳолиснинг ёки бирор шахснинг ижтимоий мавқеи билан алоқадор бўлган номлар: *Хўжахайрон, Хўжаработ, Шайхонча, Шайхлар*;
- бевосита шахс номи билан алоқадор номлар: *Дехқожи, Работишон, Қавола Маҳмуд, Қози Саид, Ҳазратбобо*;
- лақабга асосланган номлар: *Шалғамхўрон, Чаппа, Ҳасанаттор*;
- уруғ-элат билан алоқадор номлар: *Арабхона, Афғонон, Маликон, Работи қалмоқ, Сўфиён, Туркон, Урганжихона, Хитоён, Хўжаработ, Ўзбекон, Қоракўлиён*.

Биз Бухоро тумани микротопонимиясини ўрганишга бағишланган тадқиқотда юқорида саналган мавзу йўналишларини янада кенгроқ баён этишни режалаштирганмиз.

Бухоро тумани топонимларининг морфем хусусиятлари ҳақида гапиришдан олдин уларнинг ҳам Ўзбекистон топонимиясида кузатилганидек, содда ҳамда мураккаб тузилишга эга кўринишлари борлигини қайд этиш лозим.

Туман ҳудудида мавжуд содда топонимлар сирасига *Арабхона, Афғонон Ёбухона Ипакчи Шайхлар, Мокисоз, Амиробод, Дўстлик, Реғзор, Чақмоқ, Соҳибкор* кабиларни киритиш мумкин. Булардан айримлари содда туб, айримлари эса содда ясама шаклга эга. *Реғзор, Афғонон, Ёбухона* каби номлармисолида таркибидаги айрим элементнинг бугунги кунда мустақил қўлланмаслиги сабабли яхлит ҳолга келиб қолган бирликларни ҳам қайд этиш мумкин.

Сўзларда мураккаб таркиблилик деганда уларнинг бир неча луғавий асосдан таркиб топганлиги назарда тутилди. Бунда сўз таркибида мустақил маъно англатган икки ва ундан ортиқ ўзак морфема мавжудлиги қайд этилади. Худди шундай ҳолат Бухоро тумани топонимларида ҳам кузатилади.

Бухоро тумани топонимлари гуруҳида *Бешариқ, Галаосиё, Қавола Маҳмуд, Ҳасанаттор*, шунингдек, работ элементи иштирок этган *Работи қалмоқ Работи тўпчи Работи эшон, Работиқози, Хўжаработ, Работимиржон, Работиболо, Работипоён* каби кўплаб мураккаб тузилишга эга бўлган бирликлар учрайди.

Юқорида қайд қилинган топонимларнинг морфем жиҳатларини атрофлича тадқиқ этиш тарихимизни ўрганиш, қолаверса, бугунги кун тилшунослигимиз учун ҳам муҳим саналади.

Шунингдек, Бухоро тумани ҳудудида йўллар (годоним), кўчалар (дромоним), қумликлар, ер майдонлари – дала, ҳайдалган ер, экин майдони (агроним), боғ номлари, тепа номлари, гидронимлар (бу гуруҳга кудуқлар, ҳовузлар, ариқлар, кўприклар киради), некронимлар (бу гуруҳга авлиё, мозор, қабристон, зиёратгоҳ, хонақо, масжид кабилар киради) ҳам мавжудки, булар ҳам бугунги кун тилшунослиги нуқтаи назаридан таҳлил этилиши лозим.

Хулоса. Бухоро тумани микротопонимияси алоҳида бир тадқиқот учун асос бўла олади. Ушбу тадқиқотда ҳудуд топонимиясининг лексик-семантик, этимологик, морфем ҳамда ясаиш жиҳатлари тўлақонли акс эттирилади. Бухоро тумани топонимиясининг юзага келиши ва ривожини ушбу ҳудудда яшовчи аҳолининг узок тарихий ўтмиши, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ҳамда маданий-маънавий ҳаёти этник турмуши билан узвий боғлиқ бўлиб, нафақат тилшунослик (номшунослик) соҳаси учун, балки тарих, география, этнография, маданият ва маънавият тарихи учун ҳам қимматли материаллар бера олади.

REFERENCES

1. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlo'li va taraqqiyot yo'li. - T.: O'zbekiston, 1992.
2. Nayimov S.N. O'ykonimi Buxarskoy oblasti: Avtoref. disser... kand. filol. nauk. - T., 1984. - 19 s.
3. Aslonov A. Shofirkon tumani mikrotoponimiyasining lingvistik tahlili. Filol.fanlari.nomzod.dis.avtoref. - T., 2005. - 26 b.

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES: LINGUISTICS

4. Qilichev B.E. Buxoro etnotoponimlari va ularning etimologik xususiyatlari //BuxDu ilmiy axboroti, 2018 yil, 1 son, - B. 64-67.; Qilichev B., Adizova N. Buxoro tumani etnotoponimlari // “Tilshunoslik va metodika masalalari” Ilmiy maqolalar to'plami. - Toshkent: Fan, 2-chiqishi, 2009. - B. 12-14; Buxoro etnooykonimlari //Tilning leksik-semantik tizimi va qiyosiy tipologik izlanishlar. Materiallar to'plami. - T.: Muharrir 2012. - B. 29-32.

5. **Ҳалимов Т., Қобилов И.** Ромитандаги табаррук зиёратгоҳлар. – Бухоро, 1995; Қадимий ва навқирон Ромитан. – Тошкент, 1997; Жой номлари маъноси (Ромитан ҳудуди бўйича). Ўлка тарихини ўрганишга оид рисола. – Бухоро, 2002. – 36 б.